

מבוא

ההשכלה הגבוהה בישראל עברה תמורות רבות בשנים האחרונות, המספרים מדברים בעד עצמם, גידול משמעותי ומהיר במספר הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה. החל משנות ה-90 קיים גידול של 8.1% במספר הסטודנטים הכולל, וממוצע של 8.7% במספר הלומדים לתואר ראשון, נכון לשנת תשע"ד קיימים בישראל 66 מוסדות אקדמיים. מחקרים רבים עסקו בחשיבות ההשכלה בישראל והשפעתה על אחוז המשתתפים בשוק העבודה. בשנת 2014 אחוז המועסקים הגבוה ביותר של בעלי משלח יד אקדמי היה בתל אביב יפו ובבני ברק ועמד על 37.8% ו 35.5% בהתאמה. אחוזי התעסוקה בקרב אוכלוסייה שיש לה תואר אקדמי היה גבוה מזה של בעלי תעודת הבגרות בכל הערים למעט בבתי ים ובאשדוד. התואר הראשון אשר היה בעבר שייך לאלטיה קטנה והפך לנחלת רבים. וכיום הפך התואר הראשון ל"תואר להמונים". בשני העשורים האחרונים נעשו מחקרים שמצביעים על כך שלמרות הגדול המהיר בלומדי התואר הראשון וצמצום הפער באופן חלקי באי השוויון בנגישות הפריפריה ללימוד האקדמי עדין הפער החברתי הנו מאפיין מרכזי בתוך מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל. השינוי הדרסטי בתחום ההשכלה בארץ מהווה קרקע פורייה לקיום מחקרים רבים. שאלה שנדונה במחקרים אלו היה נגישות לתואר הראשון בקרב האזורים בין פריפריה למרכז. נתונים מראים שבין השנים תש"ן ותשס"ב אחוז הסטודנטים בדרום עלה מ-10% ל 15% ובצפון מ-0 ל-10%.

אולם, למרות זאת עדין נמצא שקיימים פערים חברתיים בין קבוצת המרכז לקבוצות מהפריפריה החברתית. ההתעסקות במחקר שאני מציעה יבחן את ההבדל בנגישות להשכלה בין מרכז לפריפריה גאוגרפית ולא חברתית. על אף הגידול במוסדות ההשכלה הגבוהה, פתיחת סוגי מוסדות חדשים ופריסתם ברחבי הארץ, תושבי הפריפריה נחשבים כסובלים מנחיתות בנגישות שלהם להשכלה הגבוהה. הבדלים ניכרים ביוקרת המוסד, מגוון תחומי הלימוד, וההישגים הלימודיים של סטודנטים בפריפריה תושבי המרכז בוחרים בתחום לימודים משיקולים אינטרסנטיים ואילו תושבי הפריפריה הינם מכווני מטרה תעסוקתית ושיקוליהם אינסטרומנטליים - צרכים פיזיים לקיום והגנה לכלכלה עצמית. אלו באים לידי ביטוי בהבדלים בין סטודנטים מהמרכז לאלה מהפריפריה: אילוצים כלכליים, הון תרבותי וסדרת שיקולים של בחירה רציונלית.

נגישות להשכלה גבוהה

השכלה גבוהה מהווה יתרון עבור החברה ועבור הפרט, כאחד. מהצד של החברה, השכלה גבוהה הופכת את האוכלוסייה לפרודוקטיבית יותר, ומאפשרת לה להשתלב בשוק ביתר קלות. מבחינת הפרט, ההשכלה הגבוהה היא כלי אשר מאפשר שיפור ברמת החיים.

החל משנת 1991, ישראל חתומה על ההאמנה הבינלאומית לזכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות (ICESCR), כאשר אחת הזכויות הבולטות בהאמנה זו היא הזכות לחינוך (דגן-בוזגלו, 2007). סעיף 13 אמנה זו מתייחס בין היתר לנגישות ההשכלה הגבוהה: "השכלה גבוהה נגישה לכל על בסיס יכולת והתקדמות למטרה של השכלה גבוהה חינוך" (דגן-בוזגלו, 2007). נהוג לחלק את הזכות לחינוך לשלושה היבטים עיקריים 1. הזכות לקבל חינוך 2. הזכות להשפיע על תכני החינוך 3. הזכות לשוויון בחינוך. בחקיקה הישראלית, בהקשר של נגישות ההשכלה הגבוהה, הערך הזה בא לידי ביטוי בסעיפים כגון סעיף 9 לכללי המועצה להשכלה גבוהה (הכרה במוסדות) תשכ"ד 1964,

בסעיף 3 א) לחוק יסודות התקציב תשמ"ה, 1985 "המחיל את עקרון השוויון על חלוקת כספי מדינה למוסדות חינוך. יחד עם זאת, הנתונים מראים כי עדיין קיים אי שוויון אשר בא לידי ביטוי באפליה של מגזרים מסוימים כגון נוצרים, מוסלמים, בדואים ודרוזים, אשר זוכים לתקציב ופיתוח מופחת של מוסדות החינוך (דגן-בוזגלו, 2007). בנוגע להשכלה הגבוהה, העיקרון המנחה את האמנה הבינלאומית הוא הנגישות השווה (דגן-בוזגלו, 2007). כלומר, על פי עיקרון זה, חובתה של המידה היא לאפשר השכלה גבוהה אשר מותנית ביכולת לימודית בלבד, ולא במשתנים קבוצתיים כגון האפשרות הכלכלית להגיע למוסד הלימודי. בהתאם, סעיף 13 (2) לאמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות (ICESCR) מתייחס לדרכים בהן המדינה צריכה לפעול על מנת ליישם את הזכות לחינוך, כאשר סעיף ג.2 קובע: "יהא חינוך גבוה נגיש באותה מידה לכל, על יסוד יכולת ובכל אמצעי מתאים, לרבות הנהגת חינוך חנם בשלבים (דגן-בוזגלו, 2007)". כלומר, על פי עיקרון זה, המדינה צריכה לקדם את הנגישות של ההשכלה הגבוהה באופן אשר יאפשר שיוון לכל האוכלוסייה.

בהתאם, מחקרים רבים בחנו את המשתנים השונים אשר קשורים למידת הנגישות של ההשכלה הגבוהה בארץ ובעולם. אחת הסוגיות המרכזיות נסובה סביב הנושא של פערים חברתיים וצמצום (איילון, 2008). אחד התחומים אשר קשור באופן הדוק לפערים חברתיים הוא הנושא של נגישות להשכלה גבוהה. ממצאים מראים כי סטודנטים אשר מגיעים מפריפריה, מעדיפים פעמים רבות מוסדות אשר נגישים אליהם מבחינה גאוגרפית, ללא קשר לנתונים ההישגיים שלהם (איילון, 2008). הנגישות להשכלה גבוהה נחקרה רבות בהקשר של אי שיוון. מחקרים מראים כי אמנם העובדה כי בכל העולם יש תהליך של גדילה במספר מוסדות ההשכלה הגבוהה, דבר אשר משפר את הנגישות להשכלה, אך פעמים רבות, הנגישות היא רק למראית עין מכיוון שסטודנטים מפריפריה זוכים לנגישות למקצועות פחות יוקרתיים ונחשבים מאשר סטודנטים מהמרכז (Neathrey, 1999). (Ambler &

טבלה 5: מצב סוציאקונומי לפי ישוב

סוג היישוב	0-5000	5001-10000	10001-15000	15001-20000	20001 ומעלה
עיר	10.4%	0%	7%	24%	3%
יישוב עירוני	14%	0%	7%	0%	0%
עיר פיתוח	14%	7%	0%	0%	0%
מושבוכפר	7%	0%	0%	0%	0%
קיבוץ	0%	0%	3%	0%	3%